

Hasan GALİP*

KISASÜ'L-ENBİYÂ'DA TIP TERİMLERİ	MEDICAL TERMS IN QISAS AL ANBIYA
<p>ÖZET</p> <p>Dilde çeşitli kavramları tanımlamak, açıklamak ve kalıcı olmalarını sağlamak için bir söz varlığına ihtiyaç duyulur. Bunların içerisinde belirli özel alanlar için oluşturulmuş olanları, terimlerdir. Terimler, Türkçenin tespit edilen tarihî yazılı metinlerinde de yerlerini almışlardır. Türkçenin yazılı kaynakları arasında önemli yer tutmuş türlerden olan peygamber kıssalarına ait metinler içerisindeki Kıyasü'l-Enbiyâ, Harezmi Türkçesi ve 14. yüzyıl dil malzemesinin belirlenmesi konusunda son derece önemli bir eserdir. Metnin söz varlığı içerisinde toplum, siyaset ve din gibi konulara ait terimlerin yanında tıp alanında da terimler bulunmaktadır. Türkçenin yazılı biçimde takip edilebilen tarihî devirlerine bakıldığında Uygur ve Karahanlı Türkçelerine ait eserlerdeki tıp terimleri ortaya konmuş ve bunlarla ilgili inceleme çalışmaları yapılmıştır. Harezmi Türkçesi metinlerine yönelikse böyle bir çalışma göze çarpmamaktadır. Yazıldığı coğrafyada ve tarihlerde bu alandaki terimleri barındırma açısından Rabgûzî'nin 14. yüzyılın başlarında yazmış olduğu Kıyasü'l-Enbiyâ adlı eser dikkate değerdir. Bu çalışmada Kıyasü'l-Enbiyâ'daki tıp terimleri belirlenecek ve bunlarla ilgili olarak konu bakımından bir sınıflandırma ve inceleme denemesi yapılacaktır. Terimlerin, öncesinde ve Harezmi Türkçesi döneminde kullanılma durumlarına bakılacaktır. Vücuttaki organ ve bölge adlarıyla ilgili terimler, daha önce bunlarla ilgili yapılmış müstakil çalışmalar bulunması sebebiyle çalışma kapsamının dışında tutulmuştur.</p> <p>Anahtar kelimeler: Harezmi Türkçesi, Kıyasü'l-Enbiyâ, Terim, Tıp Terimleri, Söz Varlığı</p>	<p>ABSTRACT</p> <p>A vocabulary is needed to define and explain various concepts in a language and to make them permanent. Among these, the ones created for certain special fields are terms. The terms also took their place in the identified historical written texts of Turkish. Qisas al Anbiya, being in the texts belonging to prophet parables which are the genres having taken an important place among the written sources of Turkish, is a remarkably significant work regarding the determination of Khwarezmian Turkish and 14th century language materials. The vocabulary of this text includes terms related to disciplines such as society, politics and religion, as well as terms related to medicine. Medical terms in the works of the Uyghur and Karakhanid periods of Turkish were revealed and studies were carried out on them. There is no such study on Khwarezmian Turkish texts. The work called Qisas al Anbiya, written by Rabguzi in the early 14th century, is noteworthy in terms of containing medical terms. In this study, medical terms in Qisas al Anbiya will be determined and a classification and analysis will be attempted regarding them in terms of subject. The usage of the terms before and during Khwarazmian Turkish will be examined. Terms related to the name of organs and body parts are excluded from the scope of this research due to the existence of separate studies on them.</p> <p>Keywords: Khwarezm Turkish, Qisas al Anbiya, Term, Medical Terms, Vocabulary</p>

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı; Araştırma Görevlisi, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/Türkiye. E-posta: hasan.galip@yeniuyuzil.edu.tr / PhD Student, Istanbul University, Institute of Social Science, Department of Turkish Language and Literature; Research Assistant, Istanbul Yeni Yuzyil University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Istanbul/Turkiye. E-mail: hasan.galip@yeniuyuzil.edu.tr

Giriş

Kıssasü'l-Enbiyâ adlı eser, 1310 yılında Rabgûzi tarafından kaleme alınmıştır. Kelime anlamı 'peygamber kıssaları' şeklindedir. Eserin içeriğini, başta Hz. Muhammed olmak üzere peygamberlerin hayat hikâyeleri ve mucizeleri, sahabenin ve dört halifenin menkıbeleri oluşturmaktadır. Bu menkıbeler yaratılış ve Hz. Âdem'den başlayarak Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e kadar sürmektedir. Yazarı hakkında, eserin giriş kısmında verdiği bilgilerden öte bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu bilgilere göre yazar, Ribat Oğuzlu'dur ve Rabgûzî mahlasının da 'Ribat Oğuzlu' sıfatından esinlenerek oluştuğu söylenmektedir (Ata, 1997, s. 11).

Kıssaların başlangıcında çeşitli girizgâhlar vardır. Bu bölümlerde Arapça ve Türkçe şiirlere de yer verilmiştir. Kıssasü'l-Enbiyâ'daki manzum kısımlar genellikle kaside biçimindedir. Karahanlı Dönemi eserlerinden Kutadgu Bilig ve Atebetü'l-Hakâyık'ta görülen mani, tuyuğ şeklindeki dörtlü yapılar Kıssasü'l-Enbiyâ'da da rastlanmaktadır. Manzumelerde kısa ve düz aruz kalıpları kullanılmıştır. Kıssasü'l-Enbiyâ, Arapçadan Farsçaya yapılmış bir tercümenin Türkçeye uyarlamasıdır. Türk edebiyatında peygamber kıssalarını konu alan ilk eser olarak kabul edilmektedir.

Kıssasü'l-Enbiyâ'nın pek çok yazma nüshası bulunmaktadır. Bilim dünyasında en çok bilinen ve işlenen nüsha, 15. yüzyılda istinsah edildiği tahmin edilen ve *Londra British Museum*'da yer alandır. Eserin Leningrad'da tespit edilmiş altı adet yazma nüshası bulunur. Kıssasü'l-Enbiyâ'ya ait iki adet nüsha da Upsala ve Lund üniversitelerinin kütüphanelerinde olmak üzere İsveç'te karşımıza çıkar. Eserin Paris'te, Bakü'de, Tahran'da, Kazan'da ve Özbekistan'da da yazma nüshaları bulunmaktadır.

Eserle ilgili baskı, inceleme ve çeviri alanlarında pek çok çalışma yapılmıştır. İlminskiy (1859), Ostroumov (1874), Hüseyin (1881), Katanov (1894) ve Melioranskiy'nin (1897) çalışmaları bu eserle ilgili 19. yüzyılda yapılmış ilk çalışmalar olarak göze çarpmaktadır. Daha sonra 20. yüzyılda; Arifgan (1916-1917), Fitrat (1928), Malov (1930), Gronbech (1948), Çağatay (1950) ve Schinkewitsch (1927) [Türkçe'ye S. Paylı (1947) tarafından çevrilmiştir] de eserle ilgili çalışmalar yapmışlardır. Eser hakkında Ata'nın (1997) daha sonra yayına hazırlayacağı doktora çalışması ile Boeschoten'in S. Tezcan'la (1995) ve O'Kane (2015) ile birlikte yaptığı çalışmalar son derece önemlidir.

Türkçenin Harezmi Türkçesi olarak adlandırılan dönemine ait Kıssasü'l-Enbiyâ (bundan sonra kısaca KE) adlı eserdeki tıp terimlerine yönelik yaptığımız çalışma, esas olarak üç bölümden oluşmaktadır. Bunlardan önce terim kavramı ve Türkçenin tarihî dönemlerine yönelik yapılan tıp terimleriyle ilgili çalışmalar hakkında kısaca bilgi verilmiştir. KE'de tespit edilen tıp terimleri yapı ve kökenlerine göre değerlendirildikten sonra, konularına göre sınıflandırılmıştır. Terimlerle ilgili değerlendirmeler, konularına göre sınıflandırıldıkları bölümde yapılmıştır. Tüm bu tespitler ve sınıflandırmalar yapılırken vücuttaki bölge ve organ adlarıyla ilgili terimler, daha önce tıp terimi kapsamında olmasa da etimolojik olarak farklı çalışmalarda değerlendirildikleri için çalışmanın konusuna dâhil edilmemiştir (Doğan, 2005, s. 141-163; Nakıpoğlu, 2008, s. 319-330; Güven, 2009, s. 109-141; Çakmak, 2015, s. 135-143; Kurt, 2017, s. 48-61; Ekmen, 2018).

Bu çalışma konusunun belirlenmesinde KE adlı eserde yer alan tıp terimlerinin yoğunluğundan hareket edilmiş ve daha önce Harezmi Türkçesine ya da bu döneme ait herhangi bir esere yönelik yalnızca tıp terimlerini ele alan bir çalışmanın yapılmaması belirleyici olmuştur.

Ortaya çıkan malzemenin dil ve edebiyat araştırmacılarının yanında tıp ve eczacılık gibi alanlara yönelik söz varlığı çalışmalarına da kaynak olması hedeflenmiştir. Çalışma neticesinde hem adı geçen eserdeki tıp terimleri belirlenmiş olacak hem de dönemin diğer önemli eserleri tıp terimi varlığı bakımından taranarak bu eserin (KE) tıp terimlerini muhteva etme bakımından yeri ve önemi belirlenmeye çalışılacaktır.

Terim Kavramı Üzerine

Esasen Latince “sınır, son” anlamındaki *termin* ismine dayandırılan terim kelimesi, bu isimden esinlenerek Eski Türkçede “derlemek” anlamına gelen ter- fiilinden türemiş olsa gerektir. Bu söze karşılık olarak Osmanlı Türkçesi devrinde *ıstılah* ismi kullanılmıştır. Çağdaş Türk lehçelerindeyse çoğunlukla *termin* ifadesi kullanılmaktadır (Zülfikar, 1991, s. 20). Terim kelimesinin tanımı Türkçe Sözlük’te “Bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya bir konu ile ilgili özel ve belirli bir kavramı karşılayan kelime, ıstılah” biçiminde yer almaktadır (Türkçe Sözlük, 2011). Terim kavramı; çok anlamlılıktan sıyrılıp tek bir anlama sahip olmalı, özel bir alana, bir uzmanlık dalına ait olmalıdır (Vardar, 2002, s. 192).

Türkçede terim ve tanım kavramları arasındaki fark, son dönemlerde henüz belirginleşmeye başlamıştır ve bu iki kavram arasındaki ilişki irdelenerek ortaya konmaya çalışılmıştır (Başkan, 1973, s. 173). Buradaki ilgi ve yakınlık, terim ve sözcük kavramları için de geçerlidir. Bir sözcüğün terim sayılabilmesi, bir bilim sanat ya da meslek dalında bir kavrama karşılık gelmesine bağlıdır. Terimin tanımı günümüzde net bir şekilde yapılabilmektedir. Belirli bir bilimsel disiplinle ilgili kavramları karşılayan; kesin, sınırlı, tek ve nesnel anlama sahip; uzmanlar arasındaki iletişimi sağlayan bilişsel, dilsel ve kültürel birimler olarak tanımlanmıştır (Kamacı Gencer & Çiçek, 2024, s. 19). Terim varlığı, tarihî devirlerde daha çok savaş, din, edebiyat gibi alanlarda yoğunlaşmışken çağdaş dönemlerde, gelişmelere bağlı olarak mühendislik, uzay, havacılık gibi alanlarda da genişlemiştir. Türkçede terim üretme çabalarının tarihî seyrine baktığımızda farklı yaklaşımlarla karşılaşırız. Kokmaz (2003), 11. yüzyıldan itibaren takip edilen ilk tarihî yazılı kaynaklarda kullanılan terimlerin Arapçadan alıntılandığını ifade etmiştir (*adale, cerâhat, ferç, hüccet, merhem vb.*). Kahraman (2017), Türkçede terim kullanımındaki yönelimlerin tarihsel süreç içerisinde değiştiğini ve dönemin anlayışına göre farklılaştığını belirlemiştir. Terimlerin gelişmesindeki bu yönelimleri; Türkçe ve bilhassa Arapça terimlerin kaynaklık ettiği Klasik Dönem (Selçuklu-Osmanlı), batıdan alınan terimlere karşılık bulmada pek çok fikrin öne çıktığı ancak genel eğilimin Arapça köklerden yeni terimler türetme şeklinde olduğu Tanzimat Dönemi, kullanılan Arapça terimlerin yanında Türkçeleşme fikri ve Türklük bilincinin yayılmasıyla Türkçe terim türetme çabalarının başladığı I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Meşrutiyet Dönemi ile Milli terimcilik dönemi olmak üzere beş dönemde incelemiştir. (Kahraman, 2017, s. 141).

Terimler, gerçek anlamlarıyla kullanılırlar. Anlamları, belirli alanlardaki tek bir kavramı karşıladıklarından dolayı diğer sözcükler gibi değişken değildir. Terimlerin oluşturulmasında başvurulan temel kaynak genel dildir (ayak/anatomi, kök/botanik, vb.). Bunun yanında zaman zaman halk dilinde kullanılan sözcükler de terim kimliği kazanabilir (çıkarma “kız çıkarma, gelin etme”/halk bilimi, analı kızlı/gastronomi). Bir dille; başka bir dilden alıntılanarak [ders (A.)/eğitim, ilaç (A.)/tıp vb.], kelime grupları oluşturarak (köprü ayağı/mimarlık, su topu/spor vb.), kelime birleştirerek (atardamar/tıp, yerçekimi/fizik), örnekseme/benzetme (büyük kepçe /gök bilimi, kazayağı/tekstil) yoluyla veya ekler yardımıyla yeni terimler (adacık/coğrafya, damaksıl/dil bilimi) türetilir. Bu türetme yollarından herhangi biri benimsendiğinde, dilin

kendi içindeki dinamikleri devreye girer. Örneğin Türkçede kelime türetilirken canlı bir kökün ve işlek bir ekin kullanılması gerekmektedir (Ergin, 2013, s. 149-150). Ortaya çıkan ifadenin terim olabilmesi için ilgili olduğu alanın mensupları tarafından kabullenilip kullanılması ve yaygınlık kazanması gerekir. Kavramların, bilim alanlarında yüksek bir ifade gücüne ulaşması ve terim sınıfına girmesi bilim insanlarının çabasıyla mümkündür (Hengirmen, 2001, s. 15).

Terimlerin yaygınlık kazanması, yeni bir araştırma sahasının ortaya çıkmasına da olanak sağlamıştır. Felber (1984), terimbilim ya da terminoloji denilen bu alanda terimlerin işlevlerini ortaya koyarak çok yönlü bir çalışmaya imza atmış, terimlere yönelik yapılan çalışmalarda yaklaşımları; konu merkezli, dilbilim merkezli ve felsefe merkezli olmak üzere üçe ayırmıştır.

Türkçenin tarihî dönemlerine ait kaynaklarındaki tıp terimlerine yönelik çalışmalara baktığımızda, son yıllarda hızlı bir artışın görüldüğünü söyleyebiliriz. Bu çalışmaların bazılarında bir ya da birden fazla eser ele alınarak inceleme yapılmıştır. Altıntaş (1983), Divânü Lügâti't-Türk'teki tıbbî bitkileri; Bayat (2003), Divânü Lügâti't-Türk'teki tıbbî terminolojiyi; Önler (2006), Divânü Lügâti't-Türk ve Kutadgu Bilig'deki tıp terimlerini; Sertkaya (2021), Eski Uygur Türkçesine ait bir metindeki göz hastalıkları ve tedavi yöntemlerine yönelik terimleri incelemiştir. Bazı çalışmalarda ise Türkçenin tarihî bir dönemi, tıp terimlerinin tamamı ya da bir alanı ile ilgili olarak bütünüyle değerlendirilmiştir. Bailey (1953), Eski Uygur Türkçesindeki tıbbî bitkileri; İhsanoğlu (2005), Osmanlı Türkçesindeki tıp terimlerini; Türkmen (2006), Eski Anadolu Türkçesindeki tıp terimlerini; Batmaz (2013), Eski Uygur Türkçesindeki tıp terimlerini; Işık (2016), Karahanlı Türkçesine ait metinlerdeki tıp terimlerini tespit etmişlerdir. Albiladi (2022), Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki tıp terimlerinin çeviri stratejisi üzerine, Aydın (2023) ise Kıpçak Türkçesindeki tıp terimleri üzerine çalışmıştır.

Yapılarına Göre Kısasü'l-Enbiyâ'da Tıp Terimleri

Basit Yapıda Olanlar

İncelenen metinde Türkçe terimler türetilirken tıpkı söz yapımında olduğu gibi en yaygın yöntemlerden birinin kök ya da gövdelere getirilen ekler olduğu ve bu şekilde yeni tıp terimlerinin ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Bu sebeple yalnızca “hastalık” anlamındaki ig, “zehir” anlamındaki ağu ve kan terimlerinin basit yapıda olduğu söylenebilir.

Türemiş Yapıda Olanlar

Yukarıda bahsedilen durumdan dolayı tespit edilen Türkçe tıp terimlerinin pek çoğu türemiş yapıdadır:

Açığ “acı”, aġar- “benzi aġarmak, hastalanmak”, aġın “dilsiz”, aġırlık “hastalık”, aġrıġ “aġrı”, aġrıklık “hasta”, aġula- “zehirlemek”, aġuluġ “zehirli”, aġsaġ ~ aġsaġ “aksak”, aġsaġlık “aksaklık”, alalık “bir deri hastalığı”, aruklık “zayıflık, hastalık”, bšgri “kambur, eġri”, farı- “halsiz dšşmek, šuurunu yitirmek”, ısıtma “sıtma”, ine- “çınlamak”, irin “irin”, iglig “hasta, illetli”, igsiz “saġlıklı”, šanat- “kanatmak”, šanlıġ “kanlı”, šaraġu “kšr, amâ”, kšzsiz ~ kšzsšz “kšr, gšremeyen”, olturum ~ oturum “yatalak hasta”, ošal- “iyilešmek”, ošalt- “iyileštirmek”, ošult- “iyileštirmek”, otaġı “hekim”, otaġılık “hekimlik”, sızlaġ “acı, sızdı”, sidšk “sidik”, sškšl “hasta”, tilsiz “dilsiz, konušamayan”, toġa “hastaliksız, illetsiz”, tutaġlık “sara hastalığı”, tšvlšk “tškšršk”, yara “yara”, yilik “ilik”.

Kökenlerine Göre Kısasü'l-Enbiyâ'da Tıp Terimleri

Türkçe Kökenli Olanlar

KE'de Türkçe kökenli tıp terimlerinin yabancı kökenlilere nazaran daha fazla sayıda olduğu görülmektedir:

Açığ “acı”, ağar- “benzi ağarmak, hastalanmak”, ağın “dilsiz”, ağırlık “hastalık”, ağırg “ağrı”, ağırlıklı “hasta”, ağu “zehir”, ağula- “zehirlemek”, ağuluğ “zehirli”, ahsak ~ aksak “aksak”, aksaklık “aksaklık”, alalık “bir deri hastalığı”, arukluk “zayıflık, hastalık”, bügri “kambur, eğri”, farı- “halsiz düşmek, şuurunu yitirmek”, ısıtma “sıtma”, ine- “çınlamak”, iriğ “irin”, ig “hastalık”, iglig “hasta, illetli”, igsiz “sağlıklı”, kan “kan” kanat- “kanatmak”, kanlıg “kanlı”, karağu “kör, âmâ”, közsiz ~ közsüz “kör, göremeyen”, olturum ~ oturum “yatalak hasta”, oçal- “iyileşmek”, oçalt- “iyileştirmek”, oçult- “iyileştirmek”, otaçı “hekim”, otaçılık “hekimlik”, sızlağ “acı, sızı”, sidük “sidik”, sököl “hasta”, tilsiz “dilsiz, konuşamayan”, toğa “hastaliksız, illetsiz”, tutağlık “sara hastalığı”, tüvlük “tükürük”, yara “yara”, yilik “ilik”.

Yabancı Kökenli Olanlar

Metinde az da olsa yabancı kökenli tıp teriminin kullanıldığı ve bunların da Arapça ve Farsçadan alıntılandığı göze çarpmıştır. Bu durum önceki devirlerde de karşımıza çıkmıştır. Uygur Türkçesi devrinde Sanskritçe (tatu “insan tabiatını oluşturan unsurlardan biri, hilt”, lisp “balgam, salya” < Skr. leşp, toş “insan tabiatını oluşturan unsurlardan biri, hilt” < Skr. doşa), Soğdca (batır “bir ölçü birimi” < Soğd. p'ttr < Skr. pātra) ve Çince (çan “bardak, çanak” < Çin. chan) (Batmaz, 2013, s. 15); Karahanlı Türkçesi devrindeyse Sanskritçe, Farsça, Arapça ve Grekçe kökenliler şeklindeydi (Önler, 2006, s. 15).

KE'de tespit edilen yabancı kökenli tıp terimleri cerāhat (A.), nifās (A.), taḫīb (A.), ğannjīn (A.), ğunnet (A.), ḥasta (F.), ṭā'ūn (A.), dārū (F.), mūmiyā (A.) şeklindedir.

Yabancı Kökenli Olup Aldıkları Yapım Ekleriyle Türkçeleşenler

Bu kategoride aslen yabancı kökenli olup aldıkları yapım ekleriyle Türkçeleşen terimler yer almaktadır:

‘illetlig (A. + T.), cüzāmlıg (A. + T.)

Konularına Göre Kısasü'l-Enbiyâ'da Geçen Tıp Terimleri

Bu başlık altında KE'de tespit edilen tıpla ilgili terimler, belirlenen konulara göre sınıflandırılacak ve yapıları incelenecektir. Ayrıca metin içerisinde bir örnek cümleye de yer verilecektir. Örnek cümleden sonra köşeli parantez içerisinde geçtiği sayfa ve satır numarası olacaktır. KE ile ilgili tespitler için Ata'nın (2019) ve Boeschoten'in (2023) çalışmaları değerlendirilecektir. Ele alınan terimin; sözlük kimliğine sahip olması açısından Mukaddimetü'l-Edeb'de (bundan sonra kısaca ME), dönemin en önemli ve hacimli eserlerinden biri olmasından dolayı da Nehcü'l-Ferâdis'te (bundan sonra kısaca NF) geçip geçmediğine bakılacaktır. ME için; iki farklı nüsha göz önünde bulundurularak ortaya konan “Mukaddimetü'l-Edeb Paris ve Yozgat Nüshaları (Giriş-Metin-Dizin)” (Özçamkan Ayaz, 2020), NF içinse güncel olması bakımından “Nehcü'l-Ferâdis Kazan Devlet Üniversitesi Kütüphanesi Nüshası (İnceleme-Metin-Dizin)” (Şeker, 2018) adlı çalışmalardan yararlanılmıştır. Bu terimlerin, önceki tarihî dönemlerde yazıya geçip geçmediği Uygur Türkçesi için “Eski Uygur Türkçesinde Tıp Terimleri” (Batmaz, 2013),

Karahanlı Türkçesi için de “Kutadgu Bilig ve Divânu Lügâti’t-Türk’te Tıp Terimleri” (Önler, 2006) ve “Karahanlı Türkçesi Tıp Terimleri” (Işık, 2016) adlı çalışmalardan yararlanılarak kontrol edilecektir.

Hekim/Hekimlik Anlamındaki Terimler

otaçı (< ot + aç + çı): Tabip, hekim.

“Aymışlar: Mevlî ta‘âlâ kamuğ yalavaçlarğa ol nerseni kerâmet kılmadı kim kavmi anıñ *otaçı* êrdiler (Ata, 2019, s. 331).” [170v/7]

Türkiye Türkçesi: “Onun kavminin hekim olduğu ve Tanrı’nın diğer peygamberlere bu kerameti vermediği söylenirmiş.”

Erdal, kelimenin açıklamasını *ot + aç + çı şeklinde yapmıştır (Erdal, 1991, s. 113). Taş da Erdal’ın açıklamasına işaret ederek o yönde bir değerlendirmede bulunmuştur (Taş, 2020, s. 24). Clauson ise kelimenin *ota-* fiilinden türetildiği görüşündedir (Clauson, 1972, s. 44). Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde de görülmüştür (Batmaz, 2013, s. 156; Işık 2016, s. 67). Harezmi Türkçesi döneminin diğer eserlerinden NF’de geçmezken ME’de tespit edilmiştir (Özçamkan Ayaz, 2020, s. 756).

otaçılık (< otaçı + lık): Hekimlik.

“Yana ‘İşî vaktinde *otaçılık* birle küvenür êrdiler (Ata, 2019, s. 332).” [170v/10]

Türkiye Türkçesi: “İsa zamanında da hekimlik sayesinde güvenirlerdi.”

“Hekim, tabip” anlamındaki *otaçı* sözcüğünden türemiştir. Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde ve Harezmi Türkçesine ait diğer iki eserde de geçmemiştir.

tabîb (A.): Tabip, hekim.

“... yazuk iginiñ *tabîbi* yaratқан Allāhniñ habîbi Muḥammed Resūlu’llāh ‘aleyhi’s-şalāt ve’t-tahiyye (Ata, 2019, s. 331).” [181r/14]

Türkiye Türkçesi: “... suçun, hastalığın hekimi; yaratan Allah’ın sevgili dostu Hz. Muhammed *aleyhi’s-salat ve tahiyye*.”

Türkçeye Arapçadan girip yerleşmiştir. Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde görülmemiş ancak Harezmi Türkçesi dönemine ait diğer iki eserde tespit edilmiştir (Özçamkan Ayaz, 2020, s. 892; Şeker, 2018, s. 1098).

Hasta Olma/Olmama Durumu, Kusurlar ve Hastalıklar İçin Kullanılan Terimler

açıĝ (< aç - ĝ): Acı, ızdırap.

“Aydı: meniñ boşuĝum bar, cān *açıĝdın* boşuĝ *açıĝı* katıĝ demişler (Ata, 2019, s. 159).” [82v/10]

Türkiye Türkçesi: “Benim ishalim var, dedi. İshal acısı, can acısından zordur, demişler.”

Clauson, tat olarak “acı” veya bazı lehçelerde “ekşi” anlamlarında kullanıldığını, zamanla “ızdırap verici ve acıklı” biçiminde bir anlam kazandığını ifade etmiştir (Clauson, 1972, s. 21-22). Uygur, Karahanlı ve Harezmi Türkçesi dönemleriyle ilgili yapılan çalışmalarda tespit edilmiştir (Şeker, 2018, s. 410; Özçamkan Ayaz, 2020, s. 158). Uygur dönemi tıp terimleriyle ilgili yapılan çalışmada terim olarak değerlendirilmezken (Batmaz, s. 2013) Karahanlı dönemiyle ilgili olanda yer verilmiştir (Işık, 2016, s. 72).

ağar- (< **ağ** + **ar-**): Benzi ağarmak, halsizleşmek.

“Zeliḥānıñ içi örtenmişdin bu gâzelni ün tartıp inçiklayu *ağardı* (Ata, 2019, s. 160).” [83r/13]

Türkiye Türkçesi: “Zeliha’nın içi yandığından yüksek sesle hıçkırıp bu gazeli okurken benzi soldu.”

“Ak, beyaz” anlamındaki *ağ* isminden türemiştir. Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerine ait incelenen çalışmalarda görülmemiştir. Sözcük, ME’de geçmezken NF’de tespit edilmiş ancak terim anlamıyla kullanılmamıştır.

ağın: Dilsiz.

“Taķı işlemeden biri karağū ēkinç sağır üçünçi ağın dörtünçi oturum (Ata, 2019, s. 266).” [130v/14]

Türkiye Türkçesi: “Çalışmayanlardan da biri kör, ikinci sağır, üçüncü dilsiz, dördüncü yatalak.”

Clauson, madde başı olarak yer verip farklı anlamlarına değinmiş ancak köken göstermemiştir (Clauson, 1972, s. 87). Uygur Türkçesiyle ilgili çalışmalarda görülmemiş, Karahanlı Türkçesindeyse (KB, KT) geçmiştir (Işık, 2016, s. 40). NF’de tespit edilememiş ancak ME’de kullanılmıştır (Özçamkan Ayaz, 2020, s. 165).

ağırılık (< **ağrığ** +**lık**): Hastalık.

“İbrahim aydı: Men nücūm ‘ilminde baķdım maņa *ağırılık* kelir tēg turur çıķa bilmez men tēdi (Ata, 2019, s. 93).” [39v/8]

Türkiye Türkçesi: “İbrahim, nücüm ilmine göre baktığını, kendisine hastalık gelecek gibi gördüğünden çıkamayacağını söyledi.”

“Ağrı, acı, sızı” anlamındaki *ağrığ* sözcüğünden türetilmiştir. Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerine ait incelenen çalışmalarda görülmemiş, Harezmi Türkçesine ait diğer iki eserde de tespit edilmiş ancak terim anlamıyla kullanılmamıştır (Şeker, 2018, s. 414; Özçamkan Ayaz, 2020, s. 167).

ağrığ (< **ağrı** - **ğ**): Ağrı, sızı; hasta.

“Ağrığ taķı artdı (Ata, 2019, s. 101).” [44v/20]

Türkiye Türkçesi: “Ağrısı da arttı.”

“Koptı Niḥevā şehrini kamuğ kezdi kayda mübtelā ağrığ bar erse kamuğni ta‘ām yēdürdi keffāret bolğay tēp (Ata, 2019, s. 211).” [T158a/19]

Türkiye Türkçesi: “Kalkıp Nineva şehrinin tamamını gezdi. Nerede müptela, hasta varsa kefarete olsun diye hepsinin karnını doyurdu.”

“Ol kün ‘Alıniñ közleri ağrığ ērdi (Ata, 2019, s. 424).” [226v/16]

Türkiye Türkçesi: “O gün Ali’nin gözleri hastaydı.”

Aynı anlamdaki *ağrı-* fiilinden türemiştir. Clauson, *ağrı-* fiilinden türediğini belirtmiş ve kullanım alanıyla ilgili açıklamalarda bulunmuştur (Clauson, 1972, s. 90). Erdal, Bilgen ve Taş da -(X)g ekini ele aldığı kısımda bu ekle türetilmiş sözcüklere örnek olarak *ağrığ* sözcüğüne yer vermişler ve *ağrı-* fiilinden türediğini belirtmişlerdir (Bilgen, 1989, s. 40; Erdal, 1991, 179; Taş,

2020, 117). Gülensoy, *ağrı* < *ağrığ gelişimini göstermiştir (Gülensoy 2008, s. 58). Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemleriyle Harezmi Türkçesine ait diğer iki eserde de “ağrı, sızı” anlamıyla tespit edilmiş ancak “hasta” anlamıyla kullanılmamıştır (Batmaz, 2013, s. 144; Şeker, 2018, s. 415; Işık, 2016, s. 40; Özçamkan Ayaz, 2020, s. 170).

ağrıklığ (< **ağrık** + **lığ**): Hasta.

“Senin sevüklüküñdin közüm yığlağı *ağrıklığ* boldı (Ata, 2019, s. 156)”. [80r/17]

Türkiye Türkçesi: “Senin sevginden dolayı ağladığım için gözüm hasta oldu.”

Metinde tek bir örnekte birleşik fiil kurmuş vaziyette tespit edilmiştir. “Ağrı” anlamına gelen *ağrığ* ~ *ağrık* sözcüğünden türetilmiştir. Uygur döneminde tespit edilmiş (Caferoğlu, 2011, s. 8) ancak Karahanlı Türkçesinde ve Harezmi Türkçesine ait diğer iki eserde tespit edilememiştir.

ağu: Zehir.

“Eger erimdin kırkar bolsañ bu zamānda *ağu* bērip öltüreyin yana tev[be] kılayın (Ata, 2019, s. 156)”. [80v/1]

Türkiye Türkçesi: “Eğer kocamdan korkuyorsan hemen şimdi zehirleyip öldüreyim sonra tövbe edeyim.”

Clauson, anlamı ve kullanım alanı üzerinde durmuş ancak köken belirtmemiştir. Sıklıkla *o*:, *u*: olarak kısa biçimde söylendiğini belirtmiştir (Clauson, 1972, s. 78). Harezmi Türkçesi dönemine ait diğer iki eserde de tespit edilmiştir (Şeker, 2018: s. 415; Özçamkan Ayaz, 2020, s. 170). Uygur ve Karahanlı dönemlerinde de yine aynı şekilde geçmektedir (Batmaz, 2013, s. 102; Işık, 2016, s. 72).

ağula- (< **ağu** + **la-**): Zehirlemek.

“Ol *ağulağı* yumşak etiñni yēyürde neteg kınanıp şabr kılduñ (Ata, 2019, s. 144)”. [72r/11]

Türkiye Türkçesi: “O, zehirlenmiş yumuşak etini yerken gördüğün işkenceye nasıl sabrettin?”

“Zehir” anlamındaki *ağu* isminden türemiştir (Clauson, 1972, 86). Döneme ait diğer iki eserde tespit edilememiştir. Uygur Türkçesinde geçmezken Karahanlı Türkçesinde görülmüştür. Ancak terim olarak değerlendirmemiştir (Önler, 2006; Işık, 2016).

ağuluğ (< **ağu** + **luğ**): Zehirli.

“Ādemü uçkan yügürgen dıv perı hem yel bulut

Ağuluğ bolsun azıglıg barça anıñ işçisi (Ata, 2019, s. 277)”. [137r/9]

Türkiye Türkçesi: “Onun işçilerinden insanlar, uçanlar, yürüyenler, devler, periler ve rüzgârlarla bulutlar yoldan çıkanların hepsi zehirli olsun.”

“Zehir” anlamındaki *ağu* isminden türemiştir (Clauson, 1972, 87). Terim, NF’de geçmiş (Şeker, 2018, s. 415) ancak ME’de tespit edilememiştir. İlgili dönemlerde geçmesine rağmen Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesiyle ilgili yapılan çalışmalarda terim olarak değerlendirilmemiştir.

aḥsaḳ ~ aḳsaḳ (< **aḥsa** ~ **aḳsa** - **ḳ**): Aksak, topal.

“Âdem olargâ baqtı kimni kârağu kördi kimni *aḥsaḳ* kördi kimni aḡriḳ kördi kimni olturum kördi (Ata, 2019, s. 48).” [10v/3]

Türkiye Türkçesi: “Âdem onlara baktı; kimisini kör, kimisini aksak, kimisini hasta ve kimisini yatalak gördü.”

“Fir‘avn *aḳsaḳ* érdi (Ata, 2019, s. 235).” [111r/16]

Türkiye Türkçesi: “Firavun aksaktı.”

Sözcüğün yapısıyla ilgili inceleme yapan araştırmacılar *aḥsa-* ~ *aḳsa-* fiilinden türediği yönünde görüş bildirmişlerdir (Clauson, 1972, s. 182; Erdal, 1991, s. 228). Döneme ait diğer iki eserde de tespit edilememiştir. Uygur Türkçesi döneminde görülmemiştir. Karahanlı Türkçesinde tespit edilmiştir (Işık, 2016, s. 41).

aḳsaḳlıḳ (< **aḳsaḳ** + **lıḳ**): Aksaklık, topallık.

“Ol küne tegi kimerse *aḳsaḳlıḳın* bilmes érdi (Ata, 2019, s. 235).” [111r/17]

Türkiye Türkçesi: “O güne kadar hiç kimse aksaklığını bilmiyordu.”

Aynı anlamdaki *aḳsaḳ* sözcüğünden türemiştir. Uygur, Karahanlı dönemleriyle ilgili çalışmalarda ve Harezmi Türkçesine ait diğer iki eserde tespit edilememiştir.

alalıḳ (< **ala** + **lıḳ**): Bir deri hastalığı, cüzzam.

“Bir niçesi *alalıḳğa* nisbet kıldılar bir niçesi üdreğa nisbet kıldılar (Ata, 2019, s. 249).” [119v/21]

Türkiye Türkçesi: “Bazıları deri hastalığına yordular, bazılarıysa üdre olduğunu düşündüler.”

“Ala, renkli” anlamının yanında metaforik olarak “hain, ikiyüzlü” anlamı da bulunan *ala* sözcüğünden türemiştir. Döneme ait diğer iki eserde tespit edilememiştir. Uygur ve Karahanlı dönemlerinde *ala* sözcüğü diğer anlamlarının yanında “cüzzam” anlamıyla da geçmektedir, *alalıḳ* tespit edilememiştir (Batmaz, 2013, s. 103; Işık, 2016, s. 41).

aruḳlıḳ [**ar** - (**u**)ḳ + **lıḳ**]: Zayıflık, cılızlık.

“Ḳamuḡı körklüg sémiz yana yétti sıḡır kördüm aruḳ arḳalarında toḡ olturmuş *aruḳlıḳdın* süñekleri körünür (Ata, 2019, s. 170).” [89r/21]

Türkiye Türkçesi: “Birçoğu güzel ve semizse de sırtlarında çamur birikmiş, zayıflıktan kemikleri görünen zayıf yedi sığır gördüm.”

“Zayıf, cılız, hasta” anlamındaki *aruḳ* (< *ar* - (*u*)ḳ) isminden türemiştir (Clauson, 1972, s. 218). Döneme ait diğer iki eserde de tespit edilememiştir. Uygur Türkçesinde geçmemiştir. Karahanlı Türkçesinde vardır ancak yapılan çalışmalarda terim olarak değerlendirilmemiştir.

büḡri [< **bük** - (**ü**)r - **i**]: Eğri; kambur.

“Arḳaḡnı né *büḡri* kıldı yüzüḡni né açtıttı? (Ata, 2019, s. 186)” [100v/3]

Türkiye Türkçesi: “Sırtını kambur yapan, yüzünü ekşiten nedir?”

Clauson, **bükür-* fiilinden türediğini göstermiş ve *bük-* köküne bağlamıştır (Clauson, 1972, s. 328). Erdal, *bükür-* fiilinden türemiş olabileceğini belirtmiş ve *egri* kelimesinden benzetme yoluyla türemiş olma ihtimaline de değinmiştir (Erdal, 1991, s. 341). Gülensoy, < **bü* - *k* “engel olmak” + *rü* biçiminde bir açıklama göstermiştir (Gülensoy, 2007, s. 193). Döneme ait diğer iki

eserde de tespit edilmiştir (Şeker, 2018, s. 576; Özçamkan Ayaz, 2020, s. 324). Uygur Türkçesinde görülmüş ancak dönemin tıp terimleriyle ilgili yapılan çalışmada değerlendirilmemiştir (Caferoğlu, 2011, s. 56). Karahanlı Türkçesinde geçmektedir (Işık, 2016, s. 44).

cüzāmlig [< **cüzām** (A.) + **lig**]: Cüzzamlı.

“İşlegen beşegüniñ birisi *cüzāmlig* érdi (Ata, 2019, s. 266).” [130v/12]

Türkiye Türkçesi: “Çalışan beşinden biri cüzzamlıydı.”

Bir tür deri hastalığının adı olan Arapça *cüzām* sözcüğünden türetilmiştir. Metinde tek bir örnekte ve birleşik fiil oluştururken tespit edilmiştir. Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde ve Harezmi Türkçesi dönemine ait diğer iki eserde tespit edilememiştir.

çıbıқан: Çıban.

“Aymışlar: Kara yıgaç erdi, aymışlar: *Çıbıқан* erdi (Ata, 2019, s. 231).” [T172b/10]

Türkiye Türkçesi: “Demişler: Kara ağaçtı, demişler: Çıbandı.”

Clauson, *çıban* kelimesinin ilk biçimi olduğunu sonraları /k/ sesinin söylenmemeye başladığını belirtmiştir (Clauson, 1972, s. 396). Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde görülmemiştir. NF’de geçmemiş, ME’deyse *çıban* biçiminde geçmiştir (Özçamkan Ayaz, 2020, s. 349).

farı:- Kendinden geçmek, yorulmak, halsiz düşmek, bilincini kaybetmek.

“Kaçan ta’āmdın *farıdılar* érse teñiz kırakığa kēlip bir yıgaç tūpide olturdılar (Ata, 2019, s. 265).” [130r/12]

Türkiye Türkçesi: “Yemekten yorulup halsiz düştüklerindeyse deniz kenarına gelerek bir ağaç gölgesinde oturdular.”

Uygur ve Karahanlı Türkçesiyle ilgili çalışmalarda ve Harezmi Türkçesi dönemine ait diğer iki eserde tespit edilememiştir.

ğannın ~ ğunnet (A.): İktidarsız, iktidarsızlık.

“Ékinçi ol érim *ğannın* érdi maña yavumas érdi (Ata, 2019, s. 200).” [110r/14]

Türkiye Türkçesi: “İkincisi, kocam iktidarsızdı ve bana yaklaşılmazdı.”

“Ékkilenç érim ‘Aziz *ğannın* érdi bēlgūlūg

Tirig érkençe tūkelge kāhir érdi *ğunneti* (Ata, 2019, s. 201).” [110v/2]

Türkiye Türkçesi: “İkinci olarak kocam Aziz’in iktidarsız olduğu açıktı ve bu iktidarsızlığı herkese kahr yükliyordu.”

Türkçeye Arapçadan girmiştir. Uygur ve Karahanlı Türkçesiyle ilgili çalışmalarda ve Harezmi Türkçesi dönemine ait diğer iki eserde tespit edilememiştir.

ħasta (F.): Hasta.

“Ançada İblis ‘aleyhi’l-lā‘ne bu iş Benî İsrā’ıl arasında bitmesün tēp özini *ħasta* kılıp yolını saklap olturdu (Ata, 2019, s. 262).” [128v/6]

Türkiye Türkçesi: “O zaman İblis aleyhi’l-lāne bu iş İsrailoğulları arasında bitmesin diyip kendisini hasta gösterip yolunu gözleyerek oturdu.”

Türkçeye Farsçadan girmiş ve yerleşmiştir. Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde geçmemiştir. NF'de bu haliyle (Şeker, 2018, s. 712), ME'deyse *+lık* eki getirilerek Türkçeleşmiş biçimde tespit edilmiştir (Özçamkan Ayaz, 2020, s. 440).

ısıtma (< ısıt - ma): Sıtma.

“Törtünçü teni şişuk érdi beşinçü *ısıtma* érdi (Ata, 2019, s. 266).” [130v/13]

Türkiye Türkçesi: “Dördüncünün derisi şişikti, beşinci sıtmaydı.”

Aynı anlamdaki *ısıt-* fiilinden türediği düşünülebilir (< *ısı* - *t-*). Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde görülmemiştir. NF'de geçmemesine rağmen ME'de tespit edilmiştir (Özçamkan Ayaz, 2020, s. 467).

ig: Hastalık.

“Aydı: bir *ig* bar eşgek tég yatur tédi (Ata, 2019, s. 74).” [27v/19]

Türkiye Türkçesi: “Bir hastalık var; eşek gibi yatıyor, dedi.”

Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde geçmektedir (Batmaz, 2013, s. 123; Işık, 2016). Harezmi Türkçesine ait diğer iki eserde de tespit edilmiştir (Şeker, 2018, s. 742; Özçamkan Ayaz, 2020, s. 467).

iglig (< *ig* + *lig*): Hasta.

“Kimi arıg kimi arıgsız kimi *iglig* kimi igsiz kimi ürün kimi qara kimi sarıg kimi kızıl (Ata, 2019, s. 42)...” [6r/3]

Türkiye Türkçesi: “Kimisi temiz, kimisi kirli; kimisi hasta, kimisi sağlıklı; kimisi beyaz, kimisi kara; kimisi sarı, kimisi kızıl...”

“Hastalık; ayıp, kusur” anlamlarındaki *ig* sözcüğünden türemiştir. Clauson, kök olarak *ig* sözcüğünü göstermiş ve çeşitli sahalardan kullanımına dair örnekler ortaya koymuştur. Uygur Türkçesinde görülmüştür (Batmaz, 2013, s. 124). Karahanlı Türkçesinde geçmesine rağmen dönemle ilgili yapılan çalışmada değerlendirilmemiştir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014, s. 663). NF'de görülmemiştir. ME'de tespit edilmiştir (Özçamkan Ayaz, 2020, s. 474).

igsiz (< *ig* + *siz*): Hasta olmayan, sağlıklı.

“Kimi arıg kimi arıgsız kimi *iglig* kimi *igsiz* kimi ürün kimi qara kimi sarıg kimi kızıl (Ata, 2019, s. 42)...” [6r/3]

Türkiye Türkçesi: “Kimisi temiz, kimisi kirli; kimisi hasta, kimisi sağlıklı; kimisi beyaz, kimisi kara; kimisi sarı, kimisi kızıl...”

“Hasta, sağlıksız” anlamındaki *ig* isminden türemiştir. Döneme ait diğer iki eserde ve Uygur Türkçesinde tespit edilememiştir. Karahanlı Türkçesinde “sıhhat, sağlıklı olma durumu” anlamında *igsizlik* geçmektedir.

'illetlig [< 'illet (A.) + *lig*]: Hastalıklı.

“Anıñ yörimekide *'illetligerge* menfa'at bar érdi (Ata, 2019, s. 333).” [171v/2]

Türkiye Türkçesi: “Onun yürümesinde hastalar için fayda vardı.”

“İllet, hastalık” anlamındaki Arapça *illet* sözcüğünden türemiştir. Uygur Türkçesinde görülmez. Karahanlı Türkçesiyle ilgili yapılan çalışmada da tespit edilmemiştir. NF’de “hastalık” anlamıyla *illet* geçerken *illetlig* geçmemiştir (Şeker, 2018, s. 744). ME’de her iki terim de tespit edilmiştir (Özçamkan Ayaz, 2020, s. 484).

ine-: Çınlamak.

“Kulluk bağ bağlanmış boyunğa boğmağ nê kerek haşv üni birle *inegen* kulağğa altun ısırga nê yaraşur (Ata, 2019, s. 150).” [77r/6]

Türkiye Türkçesi: “Kulluk bağı bağlanan boyunlara kolye, boş lakırtı ile çınlayan kulaklara altın küpe yakışmaz.”

Döneme ait diğer iki eserde de tespit edilememiştir. Uygur Türkçesinde ve Divânü Lügati’t-Türk’te bir hastalık adı olarak *inegü* geçer (Batmaz, 2013, s. 104; Ercilasun & Akkoyunlu, 2014, s. 666). Clauson; bu *inegü* ~ *enegü* isminin *en-* fiiliyle bağlantılı olabileceğini belirtmiş, yapısındaki *-gü* ekine işaret etmiş ve *ene-* ile ilgisi olmadığından *-e-* kısmını açıklamanınsa zor olduğunu belirtmiştir (Clauson, 1972, s. 184). Divânü Lügati’t-Türk’teki *inegü* ismi için yapılan “göbek üzerindeki kulunca benzer şişkinlik” tarifinden hareketle, bu şişliğin “atma, seğirme” hareketi yapacağı varsayılarak, *ine-* fiilinin “çınlamak, titremek, atmak” gibi anlamlarla ilişkilendirilmesi mümkün olabilir.

kanlığ (< **kan** + **lığ**): Kanlı, yaralı.

“Hasan razıya’llahu ‘anhu sarāy қаpuғında *kanlığ* boldı (Ata, 2019, s. 447).” [240v/6]

Türkiye Türkçesi: “Hasan razıya’llahu anhu saray kapısında yaralıydı.”

Döneme ait diğer iki eserde de tespit edilmiştir (Şeker, 2018, s. 768; Özçamkan Ayaz 2020, s. 521). Uygur ve Karahanlı dönemleriyle ilgili çalışmalarda terim olarak değerlendirilmemiştir.

karağ (< **kara** + **ğ**): Kör, âmâ.

“Ādem olarğa baktı kimni *karağ* kördi kimni ahsağ kördi kimni ağık kördi kimni olturum kördi (Ata, 2019, s. 48).” [10v/3]

Türkiye Türkçesi: “Ādem onlara baktı; kimisini kör, kimisini aksak, kimisini hasta ve kimisini yatalak gördü.”

Kara isminden türemiştir (Clauson, 1972, s. 656). NF’de geçmemiş ancak ME’de tespit edilmiştir (Özçamkan Ayaz, 2020, s. 526). Uygur Türkçesi döneminde “kör, görmez” anlamında tıp terimi olarak değil, “siyah, kara” anlamıyla kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesindeyse tıp terimi olarak da geçmiştir (Işık, 2016, s. 48).

közsiz ~ közsüz (< **köz** + **siz** ~ **süz**): Kör.

“Bir oğlı boldı, *közsüz*, anıñ yime bir oğlı boldı (Ata, 2019, s. 59)...” [17r/14]

Türkiye Türkçesi: “Kör bir oğlu oldu ve yine bir oğlu oldu.”

“Men bir za’if muñluğ қаđғuluğ *közsiz* қарт мен (Ata, 2019, s. 185).” [99r/14]

Türkiye Türkçesi: “Ben zayıf, dertli, kaygılı, kör, ihtiyar biriyim.”

Uygur Türkçesi döneminde geçmiş ancak dönemle ilgili yapılan çalışmada terim olarak değerlendirilmemiştir (Caferoğlu, 2011, s. 119). Aynı durum Karahanlı Türkçesi için de geçerlidir. Harezmi Türkçesine ait diğer iki eserdeyse tespit edilememiştir.

ķutur (< ķuturuĝ?): Uyuz.

“...ķıĝay ěrdi dũnyalıkde bir ķutur iķen tẽvesi bar ěrdi (Ata, 2019, s. 356).” [184v/11]

Türkiye Türkçesi: “... fakirdi, dũnyalık olarak uyuz dişi bir devesi vardı.”

Farklı dönemlerde, isim göreviyle kullanıldıĝı başka örneklerinin az olmasından dolayı gelişimini takip etmek güçtür. Akla en yakın açıklama, ķutur- fiilinden türetilen ķuturuĝ isminin son sesindeki kayıplarla bu biçime gelmiş olmasıdır (ķutur < ķuturu < ķuturuĝ). Uygur Türkçesinde (Caferoğlu, 2011, s. 180) ve Kıpçak Türkçesinde (Toparlı Vural, 2007, s. 165) ķutur ~ ķotur biçiminde geçmiştir. Uygur Türkçesiyle ilgili yapılan çalışmaya terim olarak dahil edilmemiştir. Karahanlı Türkçesinde ķutur biçiminde isim olarak geçmemiştir. NF’de tespit edilememiştir. ME’de görülmüştür (Özçamkan Ayaz, 2020, s. 665).

nifās (A.): Lohusa olma durumu.

“Su’āl: ‘Nifās ne ěrmiş?’ Cevāb: ‘Ĥavvā buĝday yıĝaçın alıp ķöĝlũnķe kırķ dem urdı, tegme bir dem sayu bir kũn nifās boldı (Ata, 2019, s. 51).” [12r/10]

Türkiye Türkçesi: “ Soru: Lohusalık neymiş? Cevap: Havva buĝday demetini alıp ĝöĝsũne doĝru kırķ kez vurdu, her biri kadar bir ĝũn lohusa oldu.”

Türkçeye Arapçadan girmiştir. Uygur ve Karahanlı Türkçesinde görülmemiştir. NF’de geçmemiş ancak ME’de nifāslıĝ biçiminde Türkçeleşmiş olarak tespit edilmiştir (Özçamkan Ayaz, 2020, s. 725).

olturum ~ oturum [< oltur - (u)m]: Yatalak.

“Ādem olarĝa baktı kimni ķaraĝu ķördi kimni aĝsaķ ķördi kimni aĝrıķ ķördi kimni olturum ķördi (Ata, 2019, s. 48).” [10v/4]

Türkiye Türkçesi: “Ādem onlara baktı; kimisini ķör, kimisini aksak, kimisini hasta ve kimisini yatalak ĝördü.”

“Taķı iřlemegenler biri ķaraĝu ěkinķ saĝır üçũnķi aĝın tũrtũnķi oturum (Ata, 2019, s. 266).” [130v/14]

Türkiye Türkçesi: “Çalışmayanlar da birisi ķör, ikincisi saĝır, üçũncũsũ dilsiz, dördũncũsũ yatalak.”

“Oturmak” anlamındaki oltur- fiilinden türemiştir. Metinde bir kez olturum bir kez de oturum biçiminde yazılmıştır. Uygur döneminde geçmemiştir. Karahanlı Türkçesi döneminde oldrum biçiminde görülmüş (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014, s. 775) ancak dönemin tıp terimleriyle ilgili çalışmada değerlendirilmemiştir (Işık, 2016, s. 41). Harezmi dönemine ait diğer iki eserde de tespit edilememiştir.

pis: Cũzzam hastalıĝı.

“Aydı: mu‘cize ol turur kim ölüĝni tircũzũr men ĥastanı yaĥřı ěter men pisni toĝa ķözsizni ķörer ķılır men (Ata, 2019, s. 331).” [170v/6]

Türkiye Türkçesi: “Mucize şudur ki ölüyü diriltir; hastayı iyi; cüzzamlıyı sağlıklı; görmeyeni görür kılarım, dedi.”

Tarihî yazılı metinlere bakıldığında Arapçadan alıntı olan *cüzzam* isminin Türkçede ilk kez KE’de kullanılmış olduğunu görüyoruz. *Pis* sözü de muhtemelen bir süreliğine aynı hastalık için kullanılan isimlerden biriydi. Döneme ait diğer iki eserde geçmemiştir. Uygur Türkçesinde görülmez. Karahanlı Türkçesinde de bu anlamıyla tespit edilememiştir.

sağır (< sañır < sañar): Sağır.

“Taķı işlemeden biri karama ekinç *sağır* üçüncü ağın tórtüncü oturum (Ata, 2019, s. 266).” [130v/14]

Türkiye Türkçesi: “Çalışmayanlar da birisi kör, ikincisi sağır, üçüncüsü dilsiz, dördüncüsü yatalak.”

Clauson (1972), köken belirtmemiş ancak eski diyalektlerde *sınar*, *sañır* veya *sañrav* biçimlerinin görüldüğünü belirtmiştir. Aşçı (2019), çalışmasında *sağır* < *sañır* < *sañar* gelişimini göstermiştir. Uygur Türkçesinde tespit edilememiştir. Karahanlı Türkçesiyle ilgili çalışmada terim olarak değerlendirilmiştir (Işık, 2016, s. 51). Harezmi dönemine ait diğer iki eserde de tespit edilmiştir (Şeker, 2018, s. 1047; Özçamkan Ayaz, 2020, s. 811).

sızlağ (< sızla - ğ): Sızı, acı, ağrı.

“Tün yarımı boldı erse ağrık *sızlağ* yok erken evniñ saķfı havāğa köterildi (Ata, 2019, s. 354).” [183r/18]

Türkiye Türkçesi: “Gece yarısı olduğunda ağrı sızı yokken, evinin çatısı havaya kaldırıldı.”

“Sızlamak, ağrımak” anlamındaki sızla- fiilinden türemiştir (Clauson, 1972, s. 862). Uygur Türkçesinde görülmüştür (Batmaz, 2013, s. 107-108). Karahanlı Türkçesinde “soğuk su içmekten ya da buz ısırmaktan dolayı dışın sızlaması” anlamında geçmiştir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014, s. 823) ancak dönemle ilgili yapılan tıp terimleri çalışmasında değerlendirilmemiştir. NF’de geçmemiştir. ME’de *sızla-* vardır ancak *sızlağ* tespit edilmemiştir (Özçamkan Ayaz, 2020, s. 844).

sökül [< sök - (ü)l]: Hasta, zayıf, topal.

“Éki yarım yaşlığ, kızıl kaşğa, tórt adaķı *sökül* buzağusı bar érdi (Ata, 2019, s. 125).” [59v/7]

Türkiye Türkçesi: “İki yarım yaşlı, kızılı karalı, dört ayağı topal bir buzağısı vardı.”

“Çökmek; bayılmak” anlamındaki *sök-* fiilinden türemiştir. Clauson (1972), *sökel* biçiminde yer verdiği sözcüğü *sök-* fiiline dayandırmış ve kullanım alanına değinmiştir. Gülensoy (2007), “ateşli hasta olmak, güçsüz olmak” anlamıyla *sök-* fiiline dayandırmıştır. Uygur Türkçesinde geçmemiştir. Karahanlı Türkçesinde *sökel* biçiminde tanıklanmıştır (Işık, 2016, s. 51). Döneme ait diğer iki eserde de *sökel* ve *sökellik* biçiminde tespit edilmiştir (Şeker, 2018, s. 1077; Özçamkan Ayaz, 2020, s. 858, 859).

tā‘ün (A.): Verem.

“Aydı: biri ol kim sizge hergiz *tā‘ün* bolmağay ekinçi kaħtlık bolmağay üçüncü zulm bolmağay (Ata, 2019, s. 302).” [152v/20]

Türkiye Türkçesi: “Birincisi şudur ki sizin için asla verem olmayacak; ikincisi kıtlık olmayacak; üçüncüsü zulüm olmayacak, dedi.”

Türkçeye Arapçadan girmiş bir isimdir. Uygur ve Karahanlı Türkçeleriyle Harezmi Türkçesine ait diğer iki eserde tespit edilememiştir.

telve: Tilbe, deli.

“Ol oğlanğa aydı: bu Nüh *telve* turur (Ata, 2019, s. 68).” [23v/9]

Türkiye Türkçesi: “O çocuğa, bu Nuh delidir, dedi.”

Clauson; anlamını “çılgin, deli” olarak vermiş, ilk ünlünün muhtemelen /e/ değil /é/ olması gerektiğini belirtmiş ve kullanım alanlarına değinmiştir (Clauson 1972, s. 493). Uygur ve Karahanlı dönemlerinde geçmiştir. Uygur dönemine ait tıp terimleriyle ilgili çalışmada değerlendirilmemiş ancak Karahanlı dönemiyle ilgili olanda yer verilmiştir (Işık, 2016, s. 58). NF’de geçmemiştir. ME’de tespit edilmiştir (Özçamkan Ayaz, 2020, s. 926).

tilsiz (< til + siz): Dilsiz.

“Ol kündin berü sinek *tilsiz* kaldı (Ata, 2019, s. 71).” [25v/21]

Türkiye Türkçesi: “O günden beri sinek dilsiz kaldı.”

“Dil; dil, lisan” anlamlarındaki *til* isminden türemiştir. Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde kullanılmamıştır. Harezmi Türkçesi eserlerinden NF’de ve ME’de de tespit edilmemiştir.

toğa (< toğ - a): Hastalısız.

“Aydı: mu’cize ol turur kim ölügni turgüzür men hastanı yahşı eter men pisni *toğa* közsizni körer kıılır men (Ata, 2019, s. 331).” [170v/6]

Türkiye Türkçesi: “Mucize şudur ki ölüyü diriltir; hastayı iyi; cüzzamlıyı sağlıklı; görmeyeni görür kıılarım, dedi.”

Clauson (1972), “doğmak” anlamındaki *toğ-* ile ilişkilendirmiştir. Divânü Lügâti’t-Türk’te “hastalık, iç hastalığı” anlamında geçmektedir. Uygur Türkçesi döneminde de vardır (Caferoğlu, 2011, s. 243). Uygur ve Karahanlı dönemlerine ait tıp terimleriyle ilgili çalışmalarda değerlendirilmemiştir. NF’de geçmemiş ancak ME’de “doğuştan” anlamıyla tespit edilmiştir (Özçamkan Ayaz, 2020, s. 926).

tutağlık (< tutağ ~ tutuğ + lık): Sara hastalığı; saralı

“Yüsuf sordı kim nê ‘illetiñ bar *tutağlık* mu sên (Ata, 2019, s. 180).” [96r/6]

Türkiye Türkçesi: “Yusuf; hastalığını, saralı olup olmadığını sordu.”

Clauson, “felç” anlamını vererek *tutuğluğ* ve *tutuğluk* (güneybatı Osmanlı Türkçesi) biçiminde tespit etmiş ve < *tut - (u)ğ* isminden türediğini belirtmiştir (Clauson, 1972, s. 452, 453, 454). Uygur ve Karahanlı dönemleriyle ilgili yapılan çalışmalarda ve Harezmi dönemine ait diğer iki eserde tespit edilememiştir.

üdre (A.): Kasıktaki şişlik.

“Bir niçesi alalıkğa nisbet kııldılar bir niçesi *üdreğa* nisbet kııldılar (Ata, 2019, s. 249).” [120r/1]

Türkiye Türkçesi: “Bazıları deri hastalığına yordular, bazılarıysa üdre olduğunu düşündüler.”

Türkçeye Arapçadan girmiştir. Uygur ve Karahanlı dönemleriyle ilgili yapılan çalışmalarda ve Harezmi dönemine ait diğer iki eserde tespit edilememiştir.

yara: Yara.

“... altun igne birle *yarasin* tiktiler, kanat birle sığadılar (Ata, 2019, s. 357).” [185r/20]

Türkiye Türkçesi: “... altın iğneyle yarasını diktiler, kanat ile sıvazladılar.”

Uygur Türkçesinde buradaki “yara” anlamıyla görülmemiş, “omuz” anlamıyla tespit edilmiştir (Caferoğlu, s. 285). Karahanlı Türkçesinde ve Harezmi dönemine ait diğer iki eserde de tespit edilememiştir.

zahm (A.): Yara.

“... dād bērmegen zālimler qarınça meñizlig ağaqlar astında yençilgüleri rahmsuz beglerge *zahm* tēggüsi (Ata, 2019, s. 462)...” [249r/7]

Türkiye Türkçesi: “... adalet vermeyen zalimlerin karınca gibi ayaklar altında ezilmeleri, acımasız beylere yaralar açması...”

Türkçeye Arapçadan girmiş ve yerleşmiştir. Uygur döneminde henüz görülmemiştir. Karahanlı Türkçesinde tespit edilmiştir. Bu dönemin tıp terimleriyle ilgili çalışmada değerlendirilmemiştir. Harezmi dönemine ait diğer iki eserde de tespit edilmiştir (Şeker, 2018, s. 1877; Özçamkan Ayaz, 2020, s. 1152).

Cerahat ve Vücutun Salgıladığı Maddelerin Adları

cerāhat (A.): Cerahat, irin, akıntı.

“Topuğında *cerāhatı* bar érđi (Ata, 2019, s. 386).” [203v/5]

Türkiye Türkçesi: “Topuğunda akıntısı vardı.”

Türkçeye Arapçadan girmiş ve yerleşmiştir. Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde geçmemiştir. Harezmi dönemine ait diğer iki eserdeyse tespit edilmiştir (Şeker, 2018, s. 580; Özçamkan Ayaz, 2020, s. 330).

iriñ (< iri - ŋ): İrin, cerahat.

“Elgi ağağı Eyyübnüñ qanı *iriñi* birle bulğanıp turur (Ata, 2019, s. 214).” [T161a/8]

Türkiye Türkçesi: “Eli ayağı, Eyüp’ün kanı ve irinine bulanmıştı.”

Clauson, “çürümek, kokuşmak” anlamındaki *iri-* fiilinden türediğini belirtmiştir (Clauson, 1972, s. 233). Erdal, Uygur Türkçesinde *iri-* ile aynı anlamda bir (*y*)*irü-* fiili de tespit etmiş ve bu fiilin “erimek” anlamındaki *erü-* fiilinden benzeşme sonucu ortaya çıkmış olabileceği ihtimali üzerinde durmuştur (Erdal, 1991, s. 338). Uygur (Batmaz, 2013, s. 75) ve Karahanlı (Işık, 2016, s. 47) dönemlerinde de tıp terimi olarak geçmektedir. Batmaz, ayrıca Uygur döneminde *yiriñ* biçiminde geçtiğini belirtmiştir (Batmaz, 2013, s. 75). Döneme ait diğer iki eserde de tespit edilmiştir (Şeker, 2018, s. 750; Özçamkan Ayaz, 2020, s. 492).

қан: Kan.

“Ya‘ñı *қан* ädeminiñ teninde neteg yörüse şeytān andağ yöriyür (Ata, 2019, s. 47).” [9v/17]

Türkiye Türkçesi: “Yani kan, insanoğlunun teninde nasıl yürüyorsa şeytan da öyle yürüyor.”

Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi tıp terimleriyle ilgili çalışmalarda (Batmaz, 2013, s. 69; Işık, 2016, s. 75) ve Harezmi Türkçesi dönemine ait diğer iki eserde de terim anlamıyla kullanılmıştır (Şeker, 2018, s. 767; Özçamkan Ayaz, 2020, s. 519).

kanat- (< **kan - a - t-**): Kanatmak.

“Éliglerin *kanattular*.” [86r/13] (Ata, 2019, s. 165)

Türkiye Türkçesi: “Ellerini kanattılar.”

“Kanamak, kan akmak” anlamındaki *kana-* fiilinden türemiştir (Clauson, 1972, s. 635, 636). Uygur Türkçesinde *kan kanat-* biçiminde tespit edilmiştir (Batmaz, 2013, s. 125). Karahanlı Türkçesinde *kan* ve *kana-* görülürken *kanat-* geçmemiştir (Işık, 2016, s. 75). Harezmi Türkçesine ait diğer iki eserde de *kan* ve *kana-* geçiyorken *kanat-* geçmemiştir (Şeker, 2018, 767; Özçamkan Ayaz, 2020, s. 519-520).

sidük [< **sid - (ü)k**]: Sidik.

“*Sidük* yıdıgıdın at yem yemes boldı (Ata, 2019, s. 245).” [118r/2]

Türkiye Türkçesi: “At, sidik kokusundan dolayı yem yemez oldu.”

Clauson, *sid-* fiilinden türediğini ve eski formunun *-tü*k ekiyle (*sidük* < *sidtü*k) türediğini ifade etmiştir (Clauson, 1972, s. 801). Gülensoy, < si: - d - ik biçiminde açıklamıştır (Gülensoy 2007, s. 779). Uygur Türkçesinde aynı anlamda *kaşanıg* sözcüğü geçmektedir (Batmaz, 2013, s. 52), *sidik* ~ *sidük* türevleri görülmemiştir. Karahanlı Türkçesinde tespit edilmiştir (Işık, 2016, s. 79). Harezmi Türkçesi eserlerinden NF’de geçmemiş ancak ME’de geçmiştir (Özçamkan Ayaz, 2020, s. 845).

tüvlüg (< **tüv + lüg**): Tükürük.

“... sağdın soldın ékegü muña serdrağ *tüvlüg* salur (Ata, 2019, s. 308).” [157r/4]

Türkiye Türkçesi: “... sağdan soldan ikisi birlikte buna kuvvetlice tükürürler.”

Uygur ve Karahanlı dönemlerinde geçmemiştir. Harezmi Türkçesi dönemine ait diğer iki eserde de bu şekliyle tespit edilememiştir. Ancak ME’de aynı anlamda ve *tüvkülük* biçiminde bir isim geçmektedir (Özçamkan Ayaz, 2020, s. 995).

yar: Tükürük.

“Resül du‘ā kıldı ağzı *yarın* alıp közleriñe sürtdi erse közleri hoş boldı (Ata, 2019, s. 424).” [226v/16]

Türkiye Türkçesi: “Resul dua etti, ağzındaki tükürüğü alıp gözlerine sürdüğünde gözleri iyileşti.”

DLT’de “salya” anlamında geçmiştir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014, s. 952). Clauson, Moğolcada da ortak bir *yar* olduğunu belirtmiş ve buradan alındığını öne sürmüştür (Clauson, 1972, s. 953). Uygur Türkçesinde “irin, tükürük, salya” anlamıyla kullanılmış (Caferoğlu, 2011, s. 285) ancak dönemin tıp terimleriyle ilgili yapılan çalışmada değerlendirilmemiştir. Aynı durum Karahanlı Türkçesi için de geçerlidir. NF’de (Şeker, 2018, s. 1247) ve ME’de de aynı anlamıyla tespit edilmiştir (Özçamkan Ayaz, 2020, s. 1069).

yilik [< **(y)il - gük**]: İlik.

“Ėkilerin hem ltürp yinuklerin sındurup *yiliklerin* bağııı ağılağıay siz (Ata, 2019, s. 322).” [165r/11]

Türkiye Türkçesi: “İkisini de öldürüp incik kemiklerini kırarak iliklerine bakın, anlayacaksınız.”

“Bağılamak” anlamındaki *il-* fiilinden türediği düşünülebilir (Taş, 2020, s. 140). *-Gök+* yapım ekindeki /g/ sesi düşmüştür (*yilk ~ yilik < yilgk*). Uygur Türkçesinde kullanılmıştır (Caferoğlu, 2011, s. 296) ancak dönemin tıp terimleriyle ilgili yapılan çalışmada değerlendirilmemiştir. Karahanlı Türkçesinde de aynı anlamla geçmektedir (Işık, 2016, s. 32). Harezmi döneminde ait diğer iki eserde de tespit edilmiştir (şeker, 2018, s. 1268; zamkan Ayaz, 2020 s. 1112-1113).

İlaç ve Tedavi Yöntemi Adları

dr (F.): İlaç.

“Elçi aydı: ey diriğa men *dr* kılđuna kyseñ rdi ol sret helk bolđay rdi (Ata, 2019, s. 338).” [174v/6]

Türkiye Türkçesi: “Elçi dedi ki; yazık, ben ilaç yapana kadar beklesen o sret helak olacaktı.”

Farsçadan alıntılanmıştır. Uygur Türkçesinde geçmemiştir. Karahanlı Türkçesinde kullanılmıştır (Işık, 2016, s. 62). Harezmi döneminde ait diğer iki eserde de tespit edilmiştir (şeker, 2018, s. 596; zamkan Ayaz, 2020, s. 361).

mmiy (A.): Bedene sürüldüğünde her derdi iyi eden bir deva, ilaç.

“Aymışlar: *mmiy* turur Fars vilyetiniğ tağlarında bolur (Ata, 2019, s. 278).” [138r/9]

Türkiye Türkçesi: “Demışler ki; mumiy denilen ilaçtır, Fars ilinin dağlarında bulunur.”

Türkçeye Arapçadan girmiş bir isimdir. Metinde yalnız bir örnekten geçmiştir. Uygur, Karahanlı dönemlerine ait çalışmalarda ve Harezmi döneminde ait diğer iki eserde tespit edilememiştir.

oçal- (< *oğa - l-): İyileşmek, sağlamlaşmak.

“Melik aydı: ey Sre! Du‘ kılđıl liglerim *oğalsun* (Ata, 2019, s. 103).” [46r/2]

Türkiye Türkçesi: “Melik dedi ki; ey Sare, dua et, ellerim iyileşsin!”

Clauson (1972), *oğar* ve *oğar-* fiillerinden hareketle bir **oğa-* fiilinin olabileceğini düşünerek böyle bir madde başına yer vermiştir. Ancak bu fiil biçimi için bir açıklama yapmamıştır (Clauson, 1972, s. 171). Bu fiil de muhtemelen “sağ, sağ taraf; doğru” gibi anlamları olan *oę* ismine dayanıyor olmalıdır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014, s. 776; Clauson, 1972, s. 166-167). Uygur Türkçesinde *oçal-* biçiminde geçmezken, *oğul-* görülmüştür. Karahanlı Türkçesinde de geçmiştir (Işık, 2016, s. 66-67). NF’de bu biçimiyle görülmemiş ancak ME’de bir kez (Cihan, 2021, s. 549) tespit edilmiştir.

oçalt- (< *oçal - t-*): İyileştirmek, sağlamlaştırmak.

“Men lđin boynun *oğaltayın* (Ata, 2019, s. 104).” [46v/5]

Türkiye Türkçesi: “Ben elini ve boynunu iyileştireyim.”

“İyileşmek, sağlamlaşmak” anlamındaki *oñal-* fiilinden türemiştir. Uygur Türkçesinde vardır (Caferoğlu, 2011, s. 141) ancak dönemin tıp terimleriyle ilgili yapılan çalışmada değerlendirilmemiştir. Karahanlı Türkçesinde *oñult-* biçiminde geçmiş, *oñalt-* ise geçmemiştir. Harezmi dönemine ait diğer iki eserde de bu biçimiyle tespit edilememiştir.

oñult- (< **oñul - t-**): İyileştirmek.

“İmdi yer Tanrısı tilese Eyyübni *oñultğay* (Ata, 2019, s. 217).” [T163a/13]

Türkiye Türkçesi: “Şimdi yer Tanrısı isterse Eyüp’ü iyileştirecek.”

“İyileşmek, sağlamlaşmak” anlamındaki *oñul-* fiilinden türemiştir. Uygur Türkçesinde *oñul-* geçmesine rağmen (Caferoğlu, 2011, s. 142) *oñult-* geçmemiştir. Karahanlı Türkçesinde hem *oñul-* hem de *oñult-* görülmüştür (Işık, 2016, s. 66-67). Harezmi dönemine ait diğer iki eserde de bu biçimiyle tespit edilememiştir.

Sonuç

Harezmi Türkçesi söz varlığının belirlenmesinde önemli eserlerden biri olan Kısasü'l-Enbiyâ'daki tıp terimlerini ele alan bu çalışma sonucunda, tıp alanıyla ilgili terim olarak kabul edebileceğimiz 57 kelime tespit edilmiştir. Bunlar; kökenlerine, yapılarına ve konularına göre sınıflandırılmıştır. Belirlenen terimlerden 45 tanesinin Türkçe ve 10 tanesinin alıntı olduğu, 2 tanesininse alıntı sözcüklerden Türkçe eklerle türetildiği görülmüştür. Türkçe olanların yalnızca üç tanesi basit yapıdadır, diğerleri türemiş yapılı sözcük sınıfına girmektedir. Terimler konularına göre sınıflandırılırken hekim/hekimlik anlamında olanlar; hasta olma/olmama durumu, kusurlar ve hastalıklar için kullanılanlar; cerahat ve vücudun salgıladığı maddelerin adı olanlar; ilaç ve tedavi yöntemi adı olanlar gibi 4 başlıkta toplanmıştır. Yapılan sınıflandırmalar neticesinde hekim ve hekimlik için “otaçı, otaçılık, tabîb” terimleri; hastalık durumunu, kusurları ve hastalıkları karşılamak için “açığ, ağar-, ağın, ağırlık, ağrıg, ağrıklıg, ağu, ağula-, ağuluğ, ahsak ~ aksak, ahsaklık, alalık, aruklık, bügri, cüzāmlig, çibikan, farı-, gānnjn ~ gūnnet, hasta, ısıtma, ig, iglig, igsiz, ‘illetlig, ine-, kanlıg, karağu, közsiz ~ közsüz, kutur, nifās (A.), olturum ~ oturum, pis, sağır, sızlağ, sököl, t̄ā’ūn, telve, tilsiz, toğa, tutağlık, üdre, yara ve zaħm (A.)” terimleri; cerahat ve vücudun salgıladığı maddelere ad olarak “cerāhat (A.), iriñ, kan, kanat-, sidük, tüvlük, yar ve yilik” terimleri; ilaç ve tedavi yöntemleri içinse “dārū (F.), mūmiyā (A.), oñal-, oñalt-, oñult-“ terimleri kullanılmıştır.

Bu alanda yapılan önceki çalışmalara göre yabancı kaynaklı tıp terimleri Uygur döneminde Sanskritçe, Soğdca ve Çince; Karahanlı Türkçesi devrindeyse Sanskritçe, Farsça, Arapça ve Grekçeden alıntılanmıştır. Bu durum İslâmiyet’in etkisiyle Harezmi Türkçesi döneminde, daha çok Arapça ve Farsçadan alıntılama şekline dönüşmüştür.

Bu eserde tespit edilen terimler, “Konularına Göre Kısasü'l-Enbiyâ'da Tıp Terimleri” başlığında belirtilen eserler ve çalışmalar üzerinden de taranmıştır. Böylelikle Türkçenin tarihî dönemlerinin kuzey-doğu kolunda, hangi kelimelerin ilk defa Harezmi Türkçesinde terim olarak kullanılmaya başlandığı hangilerininse sadece Kısasü'l-Enbiyâ'da kullanıldığı belirlenmeye çalışılmıştır. Kısasü'l-Enbiyâ'da tespit edilen terimlerden; ağu, ağuluğ, bügri ~ bükri, ig, iglig, iriñ, kan, kanlıg, közsiz ~ közsüz, oñal-, oñalt-, oñult-, telve, toğa, yar ve yilik Uygur ve Karahanlı dönemleriyle, Harezmi dönemine ait tarama yapılan diğer iki eserde de görülmüştür. Kanat-, yalnızca Uygur döneminde görülmüştür. Sızlağ terimi, Uygur ve Karahanlı dönemleriyle ilgili

çalışmalarda görülmüş, Harezmi dönemine ait diğer iki eserdeyse geçmemiştir. Yine Kısasü'l-Enbiyâ'da tespit edilen terimlerden; ağrılığ ve kıtur ~ kıotur yalnızca Uygur ve Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinde karşımıza çıkmıştır. Ağula-, ahsak ~ aksak, arukluk, dârü (F.), karağu, oturum ~ oturum, sağır, sidük, sököl, zaħm (A.) terimleri Karahanlı ve Harezmi dönemlerinde; cerâhat (A.), hasta (F.), ısıtma, 'illetlig, nifâslig terimleriyse yalnızca Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinde (ME, NF) tespit edilmiştir. Metinde tespit edilen ağırlık, ağrılığ, ahsaklık, alalık, cüzâmlig, çibikan, farı-, ğannın ~ ğunnet, igsiz, ine-, mûmiyâ (A.), pis, ta'ün (A.), tilsiz, tutağlık, tüvlüg, üdre (A.) ve yara kelimeleri taranan eserler içerisinde, terim anlamlarıyla yalnızca Kısasü'l-Enbiyâ'da tespit edilmiştir. Bu durum, tespit edilen bu kelimelerin alıntı ya da çoğunlukla türetme yoluyla ortaya çıkan türevlerinin terim olarak literatüre kazandırılmasında Kısasü'l-Enbiyâ'nın önemini göstermektedir.

Kısaltmalar

A.	Arapça
Çin.	Çince
F.	Farsça
KB	Kutadgu Bilig
KE	Kısasü'l-Enbiyâ (Ata, 2019)
KT	Kur'an Tercümesi (Ata, 2004)
ME	Mukaddimetü'l-Edeb (Özçamkan Ayaz, 2023)
NF	Nehcü'l-Ferâdis (Şeker, 2018)
s.	sayfa
Skr.	Sanskritçe
So.	Soğdça
T.	Türkçe
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri

Extended Abstract

The terms hold considerable importance in historical written texts of Turkish. Qisas al Anbiya is one of the texts belonging to the stories of the prophets, which are among the genres that have an important place among the written sources of Turkish. In the text, there are terms from different branches of science as well as from medicine. The work called Qisas al Anbiya, written by Rabgûzî at the beginning of the 14th century, is noteworthy in terms of containing the terms in this field in the geography and dates in which it was written. In this study, medical terms mentioned in Qisas al Anbiya, other than the terms related to the names of organs and part of the body, were determined and a classification and analysis attempt was made regarding them in terms of content. The usage of the terms was examined.

As a result of the study, 57 words that we can accept as terms related to the field of medicine were identified. These are classified according to their derivation, structure and content. 45 of the determined terms are Turkish and 10 of them are loanwords, and 2 of them are derived from

loanwords with Turkish suffixes. Only three of the Turkish words have a simple structure, the others are in the derived structure word category. While the terms were classified according to their contents, the following 4 titles figured out: Terms meaning doctor/mediciner; used for the state of being sick/not being sick, defects and diseases; terms that are the name of pus and substances secreted by the body; those with name of medicines and treatment methods.

As a result of the classifications, it was determined that the terms “*otaçı, otaçılık, tabîb*” were used for doctor and mediciner. To meet the disease state, defects and illnesses: “*açığ, ağar-, ağın, ağırlık, ağrığ, ağırlığı, ağu, ağula-, ağuluğ, ahsak ~ aksak, aksaklık, alalık, arukluk, bügri, cüzâmlig, çibıkan, farı-, ğannın ~ ğunnet, hasta, ısıtma, ig, iglig, igsiz, ‘illetlig, ine-, kanlıg, karağu, közsiz ~ közsüz, kutur, nifās (A.), oturum ~ oturum, pis, sağır, sızlağ, sökül, tā‘ün, telve, tilsiz, toğa, tutağlık, üdre, yara ve zahm (A.)*” were used. The terms “*cerāhat (A.), irin, kan, kanat-, sidük, tüvlük, yar and yilik*” were used to name the substances secreted by the body. For medicine and treatment methods, the terms “*dārū (F.), mūmiyā (A.), oñal-, oñalt-, oñult-*” were used.

According to previous studies on the historical written periods of Turkish, foreign medical terms came from Sanskrit, Sogdian and Chinese in the Uyghur period; during the Karakhanid Turkish period, it was quoted from Sanskrit, Persian, Arabic and Greek. Along with the impact of Islam, this situation turned into a form of borrowing mostly from Arabic and Persian during the Khwarezm Turkish period.

The resulting medical terms were also scanned in studies on medical terms in Uyghur Turkish and Karakhanid Turkish and in Nahj al Faradis and Muqaddimat al Adab, which are other important works of Khwarezmian Turkish. Thus, in the north-eastern part of the historical periods of Turkish, it was tried to determine which words were first used as terms in Khwarezm Turkish and which were used only in Qisas al Anbiya. As a result of this, among the terms identified in Qisas al Anbiya; *ağu, ağuluğ, bügri ~ bükri, ig, iglig, irin, kan, kanlıg, közsiz ~ közsüz, oñal-, oñalt-, oñult-, telve, toğa, yar ve yilik* were also seen in the other two works evaluated, belonging to the Uyghur and Karakhanid periods and the Khwarezm period. *Kanat-* was only recorded in the Uyghur period. *Sızlağ*, as a term, was recorded in works related to the Uyghur and Karakhanid periods, but was not mentioned in the other two works of the Khwarezm period. Among the terms identified in Qisas al Anbiya; *ağırlığı ve kutur ~ kotur* only appeared in the Uyghur and Khwarezm periods. The terms *ağula-, ahsak ~ aksak, arukluk, dārū (F.), karağu, oturum ~ oturum, sağır, sidük, sökül, zahm (A.)* were recorded in the Karakhanid and Khwarezm periods. The terms *cerāhat (A.), hasta (F.), ısıtma, ‘illetlig, nifāshıg* were located only in the works of the Khwarezmian Turkish period. Some identified words in analyzed texts used as a term only in Qisas al Anbiya; *ağırlık, ağrığ, ahsaklık, alalık, cüzâmlig, çibıkan, farı-, ğannın ~ ğunnet, igsiz, ine-, mūmiyā (A.), pis, tā‘ün (A.), tilsiz, tutağlık, tüvlüg, üdre (A.) ve yara*. This situation highlights the importance of Qisas al Anbiya in introducing the derivatives of these words, which emerged through loan words or derivation, into the literature as terms.

Kaynakça

Albiladi, M. (2022). *Eski Anadolu Türkçesi döneminde bilimsel çeviri stratejileri üzerinde karşılaştırmalı inceleme - Arapça tıp terimlerinin çevirisi örneği*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Altıntaş, A. (1983). Divânü Lügat-it-Türk'teki tıbbi bitkiler. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 25, 136-148.
- Arifgan, G. H. (1916-1917). *Rabguzi Kısasu'l-Enbiya*. Stary Taşkent.
- Aşcı, M. (2019). *Harezm Türkçesinde söz yapımı*. (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ata, A. (1998). *Nehcü'l-Ferâdis III (dizin-sözlük)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (2004). *Türkçe ilk Kur'an tercümesi (Rylands nüshası): Karahanlı Türkçesi (giriş-metin-notlar-dizin)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (2019). *Kısasü'l-Enbiyâ (giriş-metin-dizin)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, H. (2023). *Tarihi Kıpçak Türkçesinde tıp terimleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Bailey, H. W. (1953). Medicinal plant names in Uigur Turkish. *Melanges Fuad Köprülü/ Fuad Köprülü Armağanı*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayını, 51-56.
- Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin grameri*. Baha Matbaası.
- Başkan, Ö. (1974). Terimlerde özleşme sorunu. *TDAY-Belleten*, 21-22 (1973-1974), 173-184.
- Batmaz, M. (2013). *Eski Uygur Türkçesinde tıp terimleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayat, A. H. (2003). Dîvânü Lûgati't-Türk'te tıbbî terminoloji. *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, 9, 103-122.
- Boeschoten, H. & Tezcan S. (1995). *Qadi Nasiruddin Rabghuzi: Qisasu l'Anbiya I, text edition*. Brill Publishing.
- Boeschoten, H. & O'Kane, J. (1995). *Qadi Nasiruddin Rabghuzi: Qisasu l'Anbiya II, translation*. Brill Publishing.
- Boeschoten, H. & O'Kane, J. (2015). *Al-Rabghüzî: The stories of the prophets, Qişaş al-Anbiyâ', an eastern Turkish version (second edition)*, Brill Publishing.
- Boeschoten, H. (2023). *A dictionary of early middle Turkic*. Brill Publishing.
- Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Cihan, S. (2021) *Mukaddimetü'l-Edeb (Yozgat nüshası)-(giriş, metin, notlar, sözlük-dizin)*. (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Clauson, S. G. (1972). *An ethymological dictionary of pre-thirteenth century of Turkish*. Clarendon Press.
- Çağatay, S. (1950). *Türk lehçeleri örnekleri*. DTCF Yayınları.
- Doğan, L. (2005). Türk dilinde organ adları üzerine bir inceleme -ana ve ara temel kelimeler-. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, (1), 141-163.
- Dökmeci, İ. (2006). *Tıp terimleri sözlüğü*. Medikal Yayınları.

- Ekmen, B. C. (2018). *Eski Uygur Türkçesi metinlerinde organ adları*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2014). *Dîvânu Lugâti't-Türk (Giriş-metin-çeviri-notlar-dizin)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Bizim Büro Basım Evi.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation: A functional approach to the lexicon*. Harrassowitz Yayıncılık.
- Ergin, M. (2013). *Türk dil bilgisi*. Bayrak Basım.
- Ertuğrul, L. (2013). *Akademi tıp terimleri sözlüğü*. Akademi Yayınları.
- Felber, H. (1984). *Terminology manual*. Infoterm (International, Information Centre for Terminology).
- Fıtrat, A. (1928). *Uzbek edebiyatı numuneleri*. Taşkent.
- Gronbech, K. (1948). Rabguzi, narrationes de prophetis (cod. Mus. Brit. add. 7851). *Monumenta Linguarum Asiae Maioris 4*.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü I - II*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güven, M. (2009). Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış tıp yazmalarındaki Türkçe organ adları üzerine bir inceleme. *TÜBAR*, 26, 109-141.
- Hacıeminoğlu, N. (1997). *Harezmi Türkçesi ve grameri*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Hengirmen, M. (2001). *Türkçe dilbilgisi*. Engin Yayınları.
- Işık, U. (2016). *Karahanlı Türkçesinde tıp terimleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İhsanoğlu, E. (2005). *Osmanlıca tıp terimleri sözlüğü*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İlminskiy, N. (1859). *Kıyas-ı Rabguzi*. Kazan.
- Kamacı Gencer, D. & Çiçek, H. (2024). Kavram, sözcük ve terim arasındaki ilişki. *Kocatepe Beşeri Bilimler Dergisi*, 3 (1), 1-33. <https://doi.org/10.61694/kbbd.1480646>
- Karaağaç, G. (1993). Dil, ağız ve kulak ile ilgili kelimelerimiz. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 8, 85-113.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil bilimi terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kahraman, M. (2013). Türk dilinin terimsel gelişim sürecine tarihi bakış. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 1 (1), 137-160.
- Karaman, B. İ. (2009). Terim oluşturma yöntemleri. *TDAY-Belleten*, 57 (2), 45-49.
- Karaman, B. İ. (2017). *Terimbilimi*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Katanov, N. F. (1894). Musulmanskie legend: teksti i perevodi. *Zapiski Imperatorskoy Akademii Nauk XXV*, 1-44.

- Kaya-Gözlü, E. (2012). Betimleyici tıp terimi kavramı ve Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış tıp metinlerindeki betimleyici terimler. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 31, 169-178.
- Korkmaz, Z. (2003). *Gramer terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kurt, B. (2017). Yazıtlardan günümüze organ adları ve bunların Türkiye Türkçesi ağızlarına yansımaları. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6, (12), 48-61. <https://doi.org/10.25068/dedekorkut11>
- Malov, S. E. (1930). Muzulmanskie skazaniya o prorokax po Rabguzi. *Zapiski Kollegii Vostokovedov V*, 507-524.
- Melioranskiy, P. M. (1897). *Skazanie proroke Salihe*. St. Petersburg.
- Murad, S. (2019). “Tıp terimleri” üzerine yapılan çalışmalar hakkında bir bibliyografya denemesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 14, 55-67. <https://doi.org/10.29000/rumelide.540994>
- Nakıpoğlu, M. (2008). Türkçede kullanılan vücut sözcükleri. 22. *Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, 319-330.
- Ostroumov, N. P. (1874). *Kritičeskiy razbor Muhammedanskogo uçineya o prorokax*. Kazan.
- Önler, Z. (2006). Divânu Lugati't-Türk ve Kutadgu Bilig'de tıp terimleri. *Kebikeç*, 22, 135-150.
- Özçamkan Ayaz, G. (2020). *Mukaddimetü'l-Edeb Paris ve Yozgat nüshaları (Giriş-Metin-Dizin)*. (Doktora Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özgür, C. (2009). Kıpçak sahasına ait sözlük ve kaynaklarda at ve atçılıkla ilgili terminoloji. *Turkish Studies*, 4 (4), 891-905. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.837>
- Sertkaya, O. F. (2021). Göz hastalıkları ve tedavileri üzerine eski uygurca bir sutradan parçalar. *Journal of Old Turkic Studies*, 5 (2), 380-392. <https://doi.org/10.35236/jots.971118>
- Schinkewitsch, J. (1947). Rabgûzî sentaksı. (Çev. Paylı S.). *Türk Dili-Belleten*, III, (8-9) 1-48.
- Schinkewitsch, J. (1948). Rabgûzî sentaksı. (Çev. Paylı S.). *Türk Dili-Belleten*, III, (10-11), 49-119.
- Şahin, H. (2006). Terimlerin genel dile yansımalarına dair bazı gözlemler. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 123-129.
- Şeker, A. (2018). *Nehcü'l-Ferâdis Kazan devlet üniversitesi kütüphanesi nüshası (inceleme – metin – dizin)*. (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Taş, İ. (2020). *Kutadgu Bilig'de söz yapımı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tokyürek, H. (2019). Eski Uygur Türkçesi metinlerinde terim yapma yöntemleri. *UKDA Prof. Dr. A. Halûk Dursun Anısına Uluslararası Türk Kültürü Sempozyumu Dil – Tarih – Coğrafya Sempozyum Tam Metin Kitabı*, 355-361.
- Toparlı, R., Vural, H. & Karaatlı R. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkmen, S. (2006). *Eski Anadolu Türkçesinde tıp terimleri*. (Doktora Tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. Multilingual Yayınları.
- Vardar, B. (2005). Terimbilim ve yeni sözcükleme. *Terimden Anlama, Dilbilim Yazıları* içinde. (Der. ve Çev. M. Durak). Multilingual Yayınları.
- Yaylagül, Ö. (2014). Eski Uygur Türkçesi ve Batı Orta Türkçesiyle yazılmış tıp metinlerindeki fiiller. *Bilig*, 68, 267- 296.
- Zülfikar, H. (1991). *Terim sorunları ve terim yapma yolları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çatışma Beyanı/Declaration of Conflict: Çalışmada kişi ya da kurumlar arası çıkar çatışmasının olmadığı beyan olunur. / It is declared that there is no conflict of interest between individuals or institutions in the study.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0